

האם מותר לדרוך על סמל

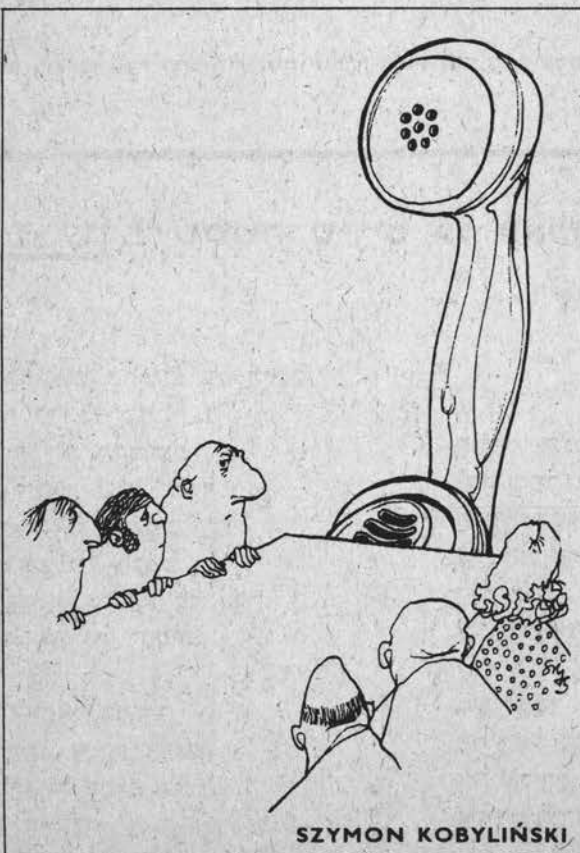
אידה הוברמן

למרות התקופה הקצרה יחסית, בה נתגבשו ונתמסרו סמלינו החדשים, הם נושאים איתם כבר מטען רגשי ואסוציאטיבי עבירונו. הורגלנו לראותם מתנוססים במקומות מרכזיים, כשהם ממוסגרים ותלויים כמו איקונוס באולמות ציבוריים ומעל לראש שיהם של פקידים בכירים. האם נתחיל לראות בהם חפצים קדושים? האם ייתכן שבמקביל לתפיסה המעוותת של הערצה וקידוש המדינה כמטרה עליונה, התפתחה גם האלהה של סמלים ודגלים?

לפני זמן לא רב, עורר מעשהו של מדרוך בתנועת נוער, שעורריה בציבוריות הישראלית, חברי כנסת ושרים זעקו. מחנכים "תבעו לדין" את האשמים והאחראים לכך, שבתנועת נוער ישראלית, נתבקשו החניכים להניח דגל ישראל על הרצפה ולדרוך עליו. בכך ניסה המדרוך כנראה, להתחקות על כוחם והשפעתם של סמלים. תגובתם של אחדים מהחניכים, הוכיחה שלגביהם, קיים יחס רגשי עמוק לנושא, המגיע לעתים לדרגת קידושו של הסמל. האירועים ההסטוריים-דרמטיים הקשורים בקום המדינה, סייעו לחיזוק מעמדם של סמלים אלה. כך קרה בעבר ביחס למנורה בעלת שבעת הקנים, אלא שקיים הבדל משמעותי בין יחסה של המנהיגות דאז לנושא, ובין תגובתיה של מנהיגותנו כיום.

בעבר ידעו להבחין בין קודש לחול, בין שמירה על טוהר רוחני תוך הקפדה על המונותאיזם היהודי ובין התייחסות לסמלי חומר מןחשיים. לפיכך אסרו בכלל וחקקו על האלהתם של האחרונים, ואילו מנהיגי ימינו, אינם מבחינים בין קודש לחול, בין מטרה לאמצעי, בין רוח לחומר. על-כן הגיבו בהקטריה על מעשהו התמים של מדרוך נוער, והאשימוהו בזלזול בערכי המדינה והעם. היה זה כנראה משגה טקטי של המדרוך, אבל בוודאי לא היתה כאן מגמה פוליטית-אידיאית, כפי שניסו לטעון נבחרים העם בכנסת.

פריסת הדגל על הרצפה ותגובת הדורכים עליו הוכיחו את כוחם של הסמלים החדשים. אבל יותר מכך, הוכיחו התגובות הציבוריות על המעשה, את הנטייה הפגנית להאלהת סמלים מדיניים, וכך קרה שסמל מבודד מכל הקשר תרבותי, בעל אופי מדיני מובהק, וזה לכך שהעלוהו, באופן פרדוקסלי, לדרגת קדושה. בתקופה בה הולכים ונשחקים הערכים הרוחניים האוניברסליים הטמונים ביהדות, תופסים לאט את מקומם, כמסתבר, לפחות בחוגי ציבור מסויימים, האלהה והקדשה פגנית של עצמים — של פיסת קרקע, אבן, קבר או דגל, שמשמעותם הרוחנית — הרחבה אבדה לחוגים אלה זה מכבר.

שימון קובילינסקי, מתוך "שפילקי", ווארשה.

בחר הקטן של גלריה גילי בתל-אביב, הוצגו עבודות מחומרים אורגניים: אבן, עץ, שמן, אדמה, מלח, היו אלה יצירותיו החדשות של הצייר אברהם אופק.

אופק אשר נודע בעבר בציורי שמן וקיר, בהם שילב מוטיבים יהודיים, הפתיע הפעם את קהלו. חיפוש הזהות העצמית היהודית שלו, מצא בעבודות אלה ביטוי חדש, אשר העביר אל הצופים מסר סמלי ואסוציאטיבי מרשים בפשטותו, דימויים תנ"כיים ושכטיים קדומים נרמזו בעזרת מספרים, חומרים, פלים פרימיטיביים מאולתרים, או פסוקים כתובים. הם נשאבו מהמסורת העתיקה ונקשרו ביסודות הראשונים והאורגניים שבטבע ובנופים הארץ-ישראליים, באמצעות אדמת הארץ וסלעיה וע"י מקלוח-עץ וסימוני-דרך. כך עירב אופק בעבודותיו משמעות מיסטיות בחומרים מוחשיים, פשוטים ומחוספסים, ויצר אצל הצופים קרבה המגרה את החושים ומעוררת רצון לנגיעה ולהזדהות עם המוצגים.

האם במצב כזה של עוררות חושית נקלט גם כוחם הראשוני של הסמלים? האם עשוי אז להיווצר קשר בין עבר רחוק והווה באמצעותם? שאלות אלה ואחרות, התעוררו אצלי עקב הביקור בתערוכה זאת — באשר ליחס בין סמל, חומר ואמנות לבין תרבותו של עם; באשר לקשרינו לסמלים טעוני מסורת, ובאשר ליכולתו של חומר המעוצב בדרך אמנותית, לגשר על פער של זמנים ומנהגים? סמלים רבים מעוגנים עמוק בתפיסתו האוניברסלית של האדם, והם שנקלטים היטב במסורות התרבותיות הקולקטיביות של עמים. כאלה היו גם הסמלים הגדוים לים והרצופים שהתאקלמו בתרבות היהודית. אבל מאז האמנסיפציה, הורגלנו גם לסמלים מסוג אחר. סמלים היולדיים, המהווים מעין שלטים להדגשת הזהות העצמית, ואשר נוצרו בעקבות מנהגים של עמים אחרים, אשר טרחו לחזק את זהותם הקולקטיבית כלפי פנים, ולהודיע עליה בפומבי כלפי חוץ. בהעדר ביטחון עצמי לאומי, ודרך קיום בטוחה וסלולה, עזרו סמלים אלה לסמן את כיוון החיים הלאומיים. כך הועלו לראש התורן סמלים כמו — מגן-דוד, או לוחות הברית, והפכו לשלטי ולסימני הזהות הקולקטיבית היהודית. (סמלי המגן-דוד התנוססו מעל לגגות בתי הכנסת במאה ה-19, ואילו לוחות הברית סימנו את שערי הכניסה המפוארים לבתי התפילה החדשים. סמלים אלה הוצאו מכל הקשר והועלו לגובה של דגל המתנוסס על מנת לזהות כביכול פלוגה אחת מני רבות.

במשך הדורות יצרו הסמלים שנתהוו מהצטרבות אירועים חברתיים, דתיים ופוליטיים, רצף, ומדי פעם צברו מטען חדש, הספוג הגות חכמים, אמנות ואורח חיים. הם חדרו לתרבות העם כמציינות חושית וחזותית למרות שבטאו אידיאות מופשטות בעלות משמעות רבה. מדי פעם, כאשר נראה היה שאובייקט מוחשי בעל מטען סמלי חזק, עשוי להפוך למקודש, נתעוררו חכמי ישראל לעמוד על משמר המונותאיזם, אסרו איסורים והגבילו הגבלות על מנת לצמצם ככל האפשר את הערצה לחומר ולצורה, הנושאת איתה סכנה של אילנות ועבודה זרה ממית. היחס לסמל מנורת שבעת הקנים, יכול לשמש דוגמה מעניינת לכך: מנורת הזהב אשר שמשה אובייקט פולחני במשכן, ובבית המקדש הפכה במאות הראשונות שלאחר החורבן, לסמל בעל עצמה רכה בקרב העם. כמידת תפוצתה ועוצמתה, כך גדלה סכנתה כאובייקט נערץ ומקודש.

לא ייפלא אפוא שבמקביל לציורה ולגילופה של המנורה, ושילובה בעקבות בעיטור בתי הכנסת העתיקים, חוקקו חכמי התלמוד הלכה האוסרת את עיצובה בדוגמת המנורה שבבית המקדש. לפי הנחיותיהם, מותר היה לעצבה כבעלת חמשה, שישה או שמונה קנים בלבד, ובתנאי שימנעו משימוש בזהב ובמתכות. למרות האיסור, צויירו וגולפו באותה עת מאות מנורות בעלות שבעה קנים, בפסי-פסי רצופות בבתי-כנסת, על כלים, בקברים, ועל-גבי סלעים בדרכים. היה זה סמל בעל עוצמה שהעם לא יכול היה להימנע מהשימוש בו. עם-זאת, הקפידו כל עושיו שלא ליוצקו ממתכת וכן שלא לרמותו לחפץ תלת-ממדי אשר עשוי לרמות לחפץ-ציהם של עובדי אלילים. בנקודה זו, נהגו לשם זהירות, אף בהגזמה הפוכה, כאשר דרכו כנראה על רצפות הפסיפס בהן היה מוטבע (באותה מידה ומתוך אותה סיבה דרכו אז אף על סמלי המקדש האחרים כמו השופר, אשר היו מצויים במשטחי פסיפס אלה). התייחסות זו למנורה, הנה דוגמה טובה לאמביוולנטיות הטמונה בכוחו של הסמל — מחד גיסא — בעל מקום חשוב במערכת התרבותית על כל גווניה; ומאידך גיסא — בעל "פרופיל נמוך" השומר עליו מסכנה של קדושה יתרה.

מדינת-ישראל, שאבה את המנורה ממסורות העבר (בעיקר כאנטייתזה לשער טיטוס), אלא שזו הוצאה מהקשרה, והפכה בעיקר לסמל-שלט של זהות מדינית. בכך המשכנו את דרכם של יהודי האמנסיפציה, אשר נאחזו בסמל כהודעה על קיומם וזהותם, בחקותם בכך את מעשי הנוצרים אשר בתוכם חיו. כמותם, אף מדינת-ישראל, זוקקה היתה לסמל שווה-ערך לסמליהן של מדינות, איגודים או חברות אחרות.